

A KORNAI-HATÁS

Bihari Péter, Bokros Lajos, Király Júlia és Vértés András

Kornai János munkásságának, gondolkodásának hatásáról¹

Trautmann László: Kedves Kollégák! Kornai János munkássága jelentős mértékben alakította a közgazdasági gondolkodást. A rendszerváltás pillanatában hogyan érzékeltétek gondolatainak jelentőségét az új gazdasági és gazdaságpolitikai rendszerben? Hol volt tetten érhető a hatása?

Király Júlia: Nehéz a rendszerváltás pillanatát megfogni, mivel Magyarország esetében a rendszerváltás mind gazdaságilag, mind politikailag inkább egy a nyolcvanas évek legvégén kezdődő eseménysorozat volt, mint egy adott pillanat. Ebben a korszakban a Kornai-hatást két részre lehet bontani. Az egyik egyfajta „gazdasági világnézet”, amit Kornai korábbi műveiből hoztunk magunkkal. A másik pedig a rendszerváltás pillanatában született és később a szerző által is többször felülvizsgált „Indulatos röpirat”-ban megfogalmazott ajánlások. A Kornai-féle gazdasági világnézetnek leginkább megkerülhetetlen darabja „A hiány”². „A hiány” volt az a nagyhatású mű, amelyben, ha nem is kimondottan, de végül is az szerepelt, hogy a szocialista rendszer nem megreformálható, a szocialista rendszer nem működőképes, a hiány elidegeníthetetlen része a szocialista rendszernek. Ezt a gondolatot fejlesztette tovább Kornai az 1992-ben, tehát már a rendszerváltás után megjelent, a szocialista rendszer kritikai gazdaságtanáról szóló művében³, ahol explicit módon is kimondja, hogy azzal a politikai struktúrával, azzal a környezettel nem is lehet működőképes gazdaságot létrehozni. Szerintem ez egy nagyon-nagyon éles gondolkodásbeli különbség a kor reformközgazdászaival szemben, akik folyamatosan az adott rendszeren belül próbáltak jobbító javaslatokat tenni. Tessék megfigyelni, hogy Kornai 1990 előtt nem fogalmazott meg „rendszerjobbító” javaslatokat, kizárólag leírt, feltárt, elemzett. Éppen ezért számomra az örökség szerves része a reform-közgazdaságtantól való deklarált elhatárolódás: a reform-közgazdászoknak nagyon fájó 1987-es cikk, a „Magyar reformfolyamat, víziók, remények és a valóság”⁴. Ne felejtjük el, hogy ez a nagyszabású tanulmány szinte egy időben jelent meg az Antal László által szerkesztett, legendássá vált „Fordulat és reform”-mal. Kornai ekkor mondja ki, hogy bár a reform-közgazdászokat nagyon tiszteli, de amit ajánlanak, az remény-

1 2017. november 22-én Bihari Péter, Bokros Lajos, Király Júlia és Vértés András részvételével kerekasztal-beszélgetést szervezett a Köz-Gazdaság. A beszélgetés témája Kornai János munkásságának, gondolkodásának hatása a gazdaságpolitikára a rendszerváltást követően volt. A beszélgetést szerkesztett formában közöljük.

2 Kornai J. (1980): *A hiány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

3 Kornai J. (1993): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG Kiadó, Budapest

4 Kornai J. (1989): „A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság.” In: Kornai J. (szerk.): *Régi és új ellentmondások és dilemmák*. Magvető Könyvkiadó, Budapest: 174-306.

telen, mert még mindig az adott struktúrában belül gondolkodnak. Ez a „megreformálhatóságtól”, „tervezhetőségtől” való távolságtartás jellemezte a nagyon korai, 1972-es „Erőltetett, vagy harmonikus növekedés”⁵ című könyvét is. Még javában az arányos és kiegyensúlyozott növekedés törvényét tanultuk szocialista politikai gazdaságtanból az egyetemen, amikor a Rajk László Szakkollégiumban Száz János a kezembe nyomta Kornai könyvét. A könyvet elolvasva megváltozott a gondolkodásom a minket körülvevő gazdaságról. Kornai megmutatta, hogy a szocialista rendszer növekedésmélete miért hoz létre egy torz gazdasági szerkezetet, ami se nem tervszerű, se nem arányos. Tehát ez volt a '90 előtt magunkkal hozott örökség, amiből nagyon sokunk számára egyértelműen következett, hogy ha élhető, hatékony és működő országot, gazdaságot szeretnénk akkor szükségszerű a piacgazdaság létrehozása. A szocializmusból a piacgazdaságba való átlépés egy tipikus „learning by doing”, avagy „trial and error” folyamat volt – mivel korábban a gazdaságtörténetben nem volt rá példa. Ma is úgy gondolom, nincs egyértelműen jó recept – minden ország szinte egyedileg a saját külön modelljével kísérletezett, számos kudarcot végigélve. Az 1989-es „Indulatos röpirat”⁶ új fejezet a Kornai életműben: a „leírás”, az elhatárolódás évtizedei után ez harcos („indulatos”) hozzászólás ehhez az „újrakezdéshez”. A röpirat egyik üzenete egy nagyon gyors és radikális, azonnali stabilizációs programjavaslat volt. Még ma is vitatható, elgondolkodtató, hogy meg lehetett volna-e csinálni egy ennyire kemény stabilizációs programot a váratlanul brutális transzformációs visszaesés körülményei között. Ezt a kérdést maga Kornai vetette fel a röpirat megjelenésének tizedik évfordulóján.⁷

A röpirat másik üzenete a privatizáció mikéntjére vonatkozott. Kornai még tíz évvel később is úgy foglalt állást, hogy szerinte igenis jobb volt a magyar megoldás, a lassú, nem ingyen-osztogató privatizáció, szemben a cseh kuponos, „kvázi ingyen szétosztom az állami vagyont” típusú privatizációval. Ma a cseh gazdaságot és a kialakult erős cseh nemzeti tőkét figyelve nem biztos, hogy ugyanez lenne az értékelésünk. Nekem ma sem lenne jó receptem arra, hogyan kellett volna privatizálni. Nem lehet elkerülni az eredeti tőkefelhalmozással járó mindazon negatív jelenségeket, aminek a hozadékát ma is érezzük. Kétségtelenül nem sikerült egy stabil magyar tőkés középosztályt létrehozni, ellentétben például Csehországgal.

Vértes András: Juli nagyon jó kiinduló képet rajzolt fel. Nagyon nagy részével teljes mértékben egyetértek. Én 1981–87 között a Tervhivatalban dolgoztam különböző beosztásokban, egyik fő irányítója voltam a rövid és középtávú tervezésnek. És együtt dolgoztam a Pénzügyminisztériummal, az MNB-vel. Nagyon felkészült kollégákkal tartottunk állandó kapcsolatot. Kornai könyveinek és írásainak hatása érzékelhető volt mindenhol. A Tervhivatalban volt egy nagyon erőteljes, úgy mondanám, hogy reformokban gondolkodó csapat. Hasonlóan erős csapat dolgozott a Pénzügyminisztériumban és az MNB-ben is. Ez különösen '81 után volt izgalmas, akkor, amikor nagyon súlyos prob-

5 Kornai J. (1972): *Erőltetett vagy harmonikus növekedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest

6 Kornai J. (1989): *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*. HVG Kiadó, Budapest

7 Kornai J. (2000): „Tíz évvel a Röpirat angol kiadásának megjelenése után. A szerző önértékelése.” *Közgazdasági Szemle* 47(9): 647-661.

lémák jelentkeztek a gazdasági egyensúlyban, a Szovjetunióval való kereskedelemben, az olaj ára jelentősen emelkedett és az IMF nélkül nem lehetett volna fenntartani a gazdaság egyensúlyát. '84-ben készült a dinamizációs program, aminek egyik főszerzője voltam. Állandóan vitákba keveredtem, nagy részével nem értettem egyet, és '87-ben megváltam a Tervhivattól. A reformgondolkodó közgazdászok többségbe kerültek a gazdasági szférában, de hangsúlyozom, nem a politikai szférában. Nagyon jelentős különbség volt a politikai gondolkodók és a gazdasági gondolkodók között. A hiteles fogalmazás mondatja ki velem, hogy a többség nem gondolt akkora radikális fordulatra, mint ami '89-től kezdve történt, viszont azt mindenki látta, hogy a gazdasági rendszerben alapvető változtatásokra van szükség. Történt is ilyen. Például jelentős engedményeket tettek, hogy létre jöhessenek a kisvállalkozások, kiépült a kétszintű bankrendszer, szabadabbá váltak az utazások is. Voltak rendszerjellegű, lényeges változtatások, amelyek persze nem változtatták meg a pártpolitika teljes uralmát. A meghatározó elemeket nem változtatták meg, de közeledtünk egy értelmesebb rendszerhez.

Bokros Lajos: A harmadik hozzászólónak mindig könnyű a dolga, mert az előtte szólók annyi mindent elmondanak, hogyha egyébként semmi nem jutott volna eszébe, akkor is van mondanivaló. De most megerősökölöm magamat, és nem arra szeretnék válaszolni, amit Juli és András mondott, hanem azt szeretném elmondani, amit én magam gondolok erről a kérdésről. Én Kornai Jánost olyan jelentős közgazdásznak, szociológusnak, sőt filozófusnak tartom, akinek valamilyen tudományterületen már rég-régen Nobel-díjat kellett volna kapnia. Ugyanakkor Kornai Jánosnak nem a gazdaságpolitika a fő kutatási tárgya, hanem a rendszerek, különböző gazdasági, társadalmi rendszerek politikai gazdaságtani alapon történő összehasonlítása, tehát rendszertemzés és rendszerkritika. Ilyen szempontból voltak valóban hallatlanul jelentősek már azok a művei is, amelyeket a rendszerváltás előtt kiadott. Kétségkívül igaz az, hogy ezek a mi gondolkodásunkra, ha úgy tetszik reform-közgazdászok gondolkodására jelentős mértékben hatottak. Én a vita kedvéért csak annyit tennék hozzá, hogy nem arról van szó, hogy a rendszer, amiről akkor beszélt, nem volt működőképes, hanem az volt a baj, hogy nem volt hatékony. Működőképesnek működőképes volt, és még fönn lehetett volna tartani sokáig. Nem amiatt bukott meg, mert gazdaságilag működésképtelen volt, hanem azért, mert a szovjet politikai osztály kiábrándult a saját pártrendszeréből és bedobta a törülközőt Mihail Gorbacsovval az élen.

De visszatérek ahhoz, hogy a gazdaságpolitikára mennyire hatott Kornai, én azt gondolom, hogy kevésbé. Ezt a kötetet, amit Juli volt kedves megemlíteni – az „Indulatos röpirat” – most elővettem a könyvtáramból és újraolvastam. Ennek a kötetnek rengeteg hibája van, ez számomra ismét nyilvánvaló lett, és azóta Kornai János is felülvizsgálta. Az egyik legjelentősebb hibája az, hogy duális gazdaságot tételezett föl, képzelt el. Ő mindig azt írja, hogy deskriptív és nem preskriptív közgazdaságtant akar szolgálni, de ebben a kötetben mégis csak a preskriptív irányba ment el, és a könyv nagy része arról szól, hogy hogyan kell az állami tulajdont és az állami tulajdonban lévő vállalatokat elszigetelni a bimbózó vagy gyorsan fejlődő magánszektortól. Az utóbbiban ő a teljes liberalizációt tartja fontosnak, viszont ezzel szemben az állami szektorban jó sokáig megtartaná a bürokratikus kontrollt és a korlátokat, kezdve az árszabályozástól a bérszabályozáson át egészen a kettős devizarendszerig és a kettős árfolyamig. Ez egy nagyon durva állí-

tás volt '89-ben és szerintem azért nem hatott igazán a gazdaságpolitikai cselekvésre, mert eljárt felette az idő. Tehát az események sokkal gyorsabban mentek előre, és mire hathatott volna bárkinek a gondolkodására – köztük a döntéshozók gondolkodására –, addigra az állami vagyon jelentős része elporladt, beindult az, amit úgy hívtunk annak idején, hogy spontán privatizáció. Az első demokratikus kormány ezt már csak fékezni tudta, de megállítani nem, következésképpen idejét múlttá vált az, amit Kornai leírt ebben a kötetben.

A kötet másik része a stabilizációval foglalkozik és abban egy kicsit érintett vagyok. Nem nagyon, csak kicsit. Julinak abban tökéletesen igaza van, hogy a stabilizáció tekintetében késett az ország. Tehát azt, amit '90-ben kellett volna megcsinálni, talán kisebb áldozattal, azt nem csinálták meg, hanem '95-ben kellett valaki másnak megcsinálni. A helyzet az, hogy márpedig a stabilizáció mindenféleképpen föltétele annak, hogy a piacgazdaság eljusson arra a szintre, hogy legyen kínálati alkalmazkodás, és a már privatizált vállalatok válaszoltak is azokra a jelzésekre, amik a gazdaságpolitika oldaláról érték őket.

Vértes András: Csak egy mondat. Senki sem számított arra, hogy a Szovjetunió politikai, gazdasági, katonai szerepe ilyen hirtelen, ilyen örületesen módon lecsökken és ezért megnyílt a terep egy olyan változásra, ami elsöpörte a fokozatos változásokat.

Bihari Péter: Én azt a vonalat szeretném folytatni, amit Lajos megkezdett, tehát nem konkrét gazdaságpolitikai ajánlásokat fogok most vitatni, vagy méltatni, hanem Kornai János munkásságának az egészéről vetek fel néhány gondolatot. Három dolgot említek, amelyek Kornai munkásságát különlegessé teszik, és őt magát kiemelik a ma élő közgazdászok sorából. Az első: maga a kutatási probléma. Kornai rendszerek egészét, rendszerek mozgástörvényeit kutatja, olyan összefüggéseket és jellemvonásokat keres, amelyek az egyes rendszertípusokat megkülönböztetik egymástól. Ilyen célokat csak nagyon kevesek mernek kitűzni maguk elé. A tervgazdaság vonatkozásában Kornai János a feladatot megoldotta, fogalmi kereteket és kulcsot adott a szocialista gazdaság működésének megértéséhez. Ebbéli munkássága szerintem csak a legnagyobb közgazdászokéhoz hasonlítható. Megítélésem szerint életművének csúcspontja „A hiány”. Ezt az értékelést talán az a személyes nézőpont is befolyásolja, hogy közgazdasági világra ébredésemnek „A hiány” volt az egyik legmeghatározóbb élménye. Írásai közül emellett még egy újságcikket emelnék ki, a „Számvetés”-t, ami a Népszabadságban jelent meg 2011 januárjában; ebben az írásban a jelenlegi magyar gazdaság és társadalom összefoglaló értékelésére vállalkozik.

A másik dolog, ami figyelemre méltó, az a különleges éleslátás, vagy inkább gondolati reakciósebesség, amivel a mozaikkockákból a végső képet összerakja. 1957-ben jelent meg „A gazdasági vezetés túlzott központosítása”, ami „A hiány” előfutára, amiben a rendszer lényegi karakterisztikumai, a szívasos piac, a központi tervezővel folytatott alku szerepe már jelen vannak. Voltaképpen 6-7 évvel a tervgazdasági rendszer kezdetét követően már feltárta a rendszer működésének legfontosabb jegyeit. A már említett „Számvetés” című írás pedig mindössze néhány hónappal az Orbán-kormány 2010. évi hatalomra kerülését követően írja le a formálódó új rendszer korpétét. Az elemzők még csak a fejüket kapkodták, amikor Kornai már szintézist alkotott.

A harmadik dolog, ami őt különlegessé teszi, az a műfaj, a megközelítés jellege. Kornai János a politikai gazdaságtani megközelítés modern apostola. Azt gondolja, mint ahogy én is gondolom, hogy a gazdaság nem írható le kizárólag a gazdaság kategóriáival, a szereplők döntéseit befolyásolják kulturális, szociológiai, politikai meghatározottságai, a politikai rendszer jellege, politikai motivációik, politikai kapcsolataik. A szűken vett közgazdasági szemlélet talán megfelelő a XIX. századi gazdaságok leírására, amikor kisebb volt az állam szerepe. A legkiemelkedőbb társadalomtudományi művek azonban már ekkor is politikai gazdaságtani jellegűek voltak. Ám amikor a politika és a gazdaság összefonódása mindennapi tapasztalattá válik, akkor az egyes diszciplínák csak részösszefüggések megállapítására alkalmasak, hiteles összképet a több diszciplínát egyesítő komplex megközelítés eredményezhet. Az eredeti kérdéshez visszatérve, az ő rendszerváltáskori víziója és cselekvési programja a „Röpirat”-ban kerül megfogalmazásra, de legmeghatározóbb közgazdasági üzenete jóval korábbi keletű. Már a hetvenes években kimutatta, hogy a tervgazdasági rendszer sajátos érdekviszonyai a vállalatok költségvetési korlátjának felpuhulását eredményezik, a puha költségvetési korlát pedig, ahogy mindannyian mondtátok, rombolja a gazdasági hatékonyságot. Valóban igaza van Lajosnak, nem arról van szó, hogy a gazdaság mindenképpen összeomlik, csak éppen nem hatékonyan működik. Kornai nem összeomlás-elméletet alkotott. Viszont bízott abban, hogy a rendszerváltással a bürokratikus koordinációt felváltó piaci koordináció a gazdasági hatékonyság érdemi javulását eredményezi. Az a keserű hang, ami mai megszólalásait jellemzi, azt mutatja, hogy az a vízió, amit '89-'90-ben a „Röpiratok”-ban megfogalmazott, beteljesületlen maradt. A gazdaság rosszul hasznosítja erőforrásait, fejlődése messze elmarad a lehetőségeitől. Én teszem hozzá, hogy a hatékonysági problémáknak rendszerbeli okai vannak, melyek a vállalati költségvetési korlát 2010 óta megfigyelhető újbóli felpuhulásához köthetők.

Trautmann László: Köszönöm szépen! A 90-es évek a stabilizációról szóltak. Kornai ebben a korszakban többször megszólalt. Ezek az álláspontok miként befolyásolták a Ti döntéseiteket, akkori véleményeteket? Mennyiben értettetek egyet ezekkel a felvetésekkel, és ha másként láttátok, akkor a mából visszanezve, kinek volt inkább igaza?

Bokros Lajos: Én csak '95-ről tudok beszélni, a megelőző időszakban nem voltam aktív gazdaságpolitikus, hanem kereskedelmi bankár és tőkepiaci vezető. 1995-től, amikor pénzügyminiszter voltam, egy rendkívül tudatos és sok beszélgetés és vita árán összeállított gazdaságpolitikai program volt a meghatározó, amit úgy hívunk, hogy magyarországi stabilizáció. Ebben Kornainak annyi szerepe mindenképpen volt, hogy az ő véleményét is megkérdeztük, erre határozottan emlékszem. Mellette nagyon sok embernek volt inputja, köztük a jelen beszélgetés résztvevőinek is, még akkor is, ha a fő vonalak 12 nap alatt alakultak ki. Szeretnék emlékeztetni mindenkit, hogy égett a ház és tűzoltó módszerrel kellett, hogy úgy mondjam az államcsődöt elkerülni, amely már áprilisban fenyegetett volna, ha nem csináljuk azt, amit csináltunk. Kornainak abban is fontos szerepe volt, hogy a stabilizáció farvizén néhány szerkezeti reform bevezetésére is sor került, és azokat is jó néhány emberrel megvitattuk. A jelenlévők is benne voltak

ebben, nincs arról szó, hogy egyedi, vagy egyéni munka lett volna. Addig, amíg meg volt hozzá a politikai támogatás, ezek sikeresen működtek, aztán gyengült az akarat és már nem volt politikai támogatás, de onnantól én már nem is voltam Magyarországon gazdaságpolitikus.

Vértes András: A 90-es évek legeleje nagyon zűrzavaros időszak ebből a szempontból. Megalakult egy új kormány, egy olyan polgári kormány, amelyik elsősorban politikai kvalitásokkal rendelkezett, de fogalma nem volt arról, hogy mit kezdjen a gazdasággal. A gazdaság volt az a terület, amihez a legkevésbé értettek. Elsőként természetesen liberalizációs irányokba indultak el, de a liberalizációs lépések az akkori gazdasági környezetben csak bajokkal jártak, és ezektől megrettentek, visszaléptek. Visszaléptek a piacgazdasághoz közelítő lépésektől, és megpróbálták mindent egyedileg rendezni, ami nyilvánvalóan nagyon nehezen ment. Ezzel együtt azért azt is rögzítsük, hogy ha összehasonlítjuk Magyarországot a többi közép-európai országgal, akkor ebben az időszakban nálunk relatíve kisebb válság volt, mint a környező országokban. Ha valamiben jobbak tudtunk lenni, mint a többiek, az a kiinduló feltételekkel van összefüggésben. Valószínűleg a magyar gazdaság már előtte is jóval nyitottabb, liberalizáltabb volt és ez segítette az átmenetet. De ettől még Lajosnak teljesen igaza van, mert '95-re sikerült előállítani egy olyan helyzetet, ami súlyos összeomlással fenyegetett, radikális kiigazításra volt szükség. Nagyon sokan nem értették a magyarországi stabilizációs program során hozott döntéseket, amelyet utólag az élet egyértelműen igazolt.

***Trautmann László:** Amivel Kornai abban az időben foglalkozik, az a jóléti rendszerek reformja és az, hogy a társadalom felé miként lehet közvetíteni a szemléletváltást a jóléti rendszerek jóléti rendszerekben. A közgazdász társadalom egységes gondolkodásmódját mennyiben segítette János munkássága?*

Bihari Péter: Ehhez egy rövid reakció. Kornai János a jóléti rendszerek reformja kapcsán két irányelvet fogalmaz meg: egy etikai jellegűt, ami a paternalizmussal szemben az öngondoskodásra helyezi a hangsúlyt, és ezzel összhangban az állam szerepvállalásának csökkentésével és az egyéni szerepvállalás növelésével képzei el a jóléti rendszer átalakítását. A másik elv közgazdasági jellegű. Azt mondja, hogy az állami redisztribúció túlzott mértéke hatékonyság- és versenyképesség-romboló, a redisztribúció csökkentésének fő útja pedig a jóléti jellegű kiadások csökkentése, és hogyha ez bekövetkezik, akkor van mód a bevételek, adók csökkentésére és ezáltal a gazdaság versenyképességének növelésére. Nos, egyáltalán nem az általa elképzelt irányban fejlődik a magyar jóléti rendszer. Az állami redisztribúció mértéke a 90-es évek második fele óta lényegében változatlan. Új jelenség viszont, hogy mind kevésbé bíznak az emberek abban, hogy az állam 10-20 év múlva is képes lesz a ma ígért szolgáltatások biztosítására. Az öngondoskodást ma leginkább a jövőtől való növekvő félelem kényszeríti ki. Kornai János megfélemlítés helyett felvilágosítással, magyarázattal, ösztönzéssel, rávezetéssel, az egyéni alkalmazkodást elősegítő intézmények megerősítésével támogatta volna ezt a folyamatot.

Király Júlia: Én visszalépnék a 90-es évekbeli magyar gazdaság állapotához, mert Kornainak elég sok hozzászólása volt ehhez, és amire te utalsz Péter, az inkább egy későbbi kutatási irány a 90-es évek második felében. A 90-es évek első felében Kornai szerintem elsősorban azzal szembesült, amire Lajos úgy utalt, hogy volt egy eredetileg duális világképe, és ezt a transzformációs válság idején újra kellett gondolnia. Kornai megfigyelte, hogy bizonyos, az ún. „szocialista rendszert” jellemző mechanizmusok ebben az új világban is továbbélnek, míg más, a piacgazdaságot jellemző mechanizmusok nem alakulnak ki: ezt a helyzetet nevezte a transzformációs visszaesést elemző művében irigylésre méltó képalkotó képességével „intézményi senkiföldjének”.⁸ Ebbe a problémakörbe beleértette a pénzügyi finanszírozás nehézségeit, a bankrendszer nehézségeit, a vevők piacának nem-kialakulását – mindazon okokat, amelyek miatt a rendszerváltást követően óriási visszaesés volt a poszt-szocialista gazdaságokban, beleértve Magyarországot is. A magyar ipari termelés ugyanúgy 100-ról 64-re zuhant, mint a környező országokban, azzal megfejlve, hogy Magyarországnak kiugró külső-belső eladósodottsággal is szembe kellett néznie. (Ebbe beletartozik az is, hogy Magyarország mint „jó tanuló” mindig szorgalmasan törlesztette az adósságait és sosem kért adósság-elengetést vagy átütemezést, mint például a lengyelek.) Amikor 1995. március 12-én a frissen kinevezett pénzügyminiszter (Bokros Lajos) és jegybankelnök (Surányi György) kiültek a miniszterelnökkel együtt (Horn Gyula) a tv képernyője elé és azt mondták, hogy most egy kemény stabilizáció jön, akkor tudni lehetett, hogy ennek hiányában Magyarországon másnap súlyos adósságválság vette volna kezdetét, hiszen 1990-től kezdve számos stabilizációs lépést egyszerűen elhalasztottak. Szerintem a Bokros-Surányi-csomag a poszt-szocialista átalakulást követő magyar gazdaságpolitika kiemelkedő teljesítménye. Ebben a véleményemben nem vagyok egyedül; Kornai, aki nem nagyon szokott beszélni a gazdaságpolitikai vitákba több tanulmányt is szentelt a stabilizációs programnak. Mind a „Kiigazítás recesszió nélkül” mind a „Magyar gazdaságpolitika dilemmái”⁹ azt mondja, hogy ezt a stabilizációt így és ezekkel az eszközökkel kellett megcsinálni, mert a gazdaságpolitika számára a stabil növekedés biztosítása kell, hogy elsődleges legyen, ezt pedig a külső egyensúly biztosítása nélkül nem lehet elérni.

Sőt, Kornai világosan megfogalmazza azt a kérdést, amire adott válaszuk némileg eltér (erre még később kitérek), hogy „megéri-e a külső egyensúly várható javulása azt a terhet, amit az árszínvonal várható emelkedése rak a gazdaságra”? Az infláció a korábbi 33%-ról 1995-re már 19%-ra csökkent, azonban a csomag bejelentését – és az ezzel járó egyszeri nagy leértékelést, és áremeléseket – követően 1995 közepére 31%-ra gyorsult. Tehát Kornai nagyon tisztán megmutatja, hogy a Bokros-Surányi programnak szerves része volt az államadósság részleges elinflálása. Ez tudatos vállalás volt: elinflálták az államadósságot, közben szigorú árfolyam-politikával rendbe rakták a külső adósságot.

8 „Valójában létezik egy sajátos »senki földje«, amelyben a bürokratikus koordináció már nem és a piaci koordináció még nem működik, s amelyben szétesettség, koordinálatlanság és anarchia fékezi a gazdasági aktivitást.” [Kornai J. (1993): "Transzformációs visszaesés. *Közgazdasági Szemle*, XL. évf. 7-8. szám, p. 580.]
 9 Kornai J. (1995): „A magyar gazdaságpolitika dilemmái.” *Közgazdasági Szemle* 42(7-8): 633-649. és Kornai J. (1996): „Kiigazítás recesszió nélkül. Esettanulmány a magyar stabilizációról.” *Közgazdasági Szemle* 43(7-8): 585-613.

Ám a kétszámjegyű infláció ott ragadt a gazdaságban. Kornai tehát a stabilizációt egyértelműen pozitív lépésnek tekintette, miközben rendkívül éles szemű és pontos meglátásai voltak a stabilizációs program konfliktusairól, kérdőjeleiről.

A 90-es évek második felében, amikor úgy érzi, hogy valóban fenntartható pályára került a magyar gazdaság, mint ahogy valóban ez is történt, akkor kerül előtérbe az általatok említett társadalompolitikai megközelítés, alapvetően az egészségügy példáján.¹⁰ Onnantól kezdve válik jelentőssé Kornai kutatási programjában az egészségügy, részben a puha költségvetési korlát továbbélésének egyik kirívó példájaként. Megfogalmazza azt is, hogy a puha költségvetési korlát paradigmája nemcsak a szocialista gazdaságokra jellemző. Másrészt a Tóth István Györggyel és másokkal közösen végzett kérdőíves kutatásokon keresztül – erre mondta Lajos, hogy akár szociológiai „Nobel-díjat” is kaphatna – kimutatja, hogy más pénzével mindenki nagyon szívesen tesz jót, a sajátjával már sokkal kevésbé. És ezt, mint a jóléti rendszerek alapvető konfliktusát, nagy meggyőző erővel mutatja ki az egészségügyi kutatásokról szóló tanulmányaiban.

Trautmann László: A 2000-es évektől kezdve, de különösen a 2008-as gazdasági válság után új pályára került a magyar gazdaság is. Ennek a lassan tíz éves időszaknak a gazdaságpolitikáját Kornai elméleti tevékenysége mennyiben befolyásolta? Az ebben az időszakban született írásai, különösen az állam működésével és a bizalom szerepével kapcsolatosak mennyiben alakították a döntéshozatalt?

Bihari Péter: Röviden visszakanyarodnék Juli azon megfigyeléséhez, hogy Kornai több írásában a puha költségvetési korlát nem a kapitalizmus ellenpontja, hanem kísérőjelensége. Vállalati kimentések korábban is előfordultak. A 2008-as válság óta azonban számuk megszorodott, sőt Kornai a jövőben további növekedésükre számít. Hangsúlyozza, hogy a mentőakciók a vállalatok szintjén túlzott kockázatvállaláshoz, felelőtlen gazdálkodáshoz, a gazdasági hatékonyság romlásához vezetnek. Nem állítja azonban, hogy a folyamat a piaci rendszer természetének megváltozásához vezet. Én végig úgy olvasom Kornai idevágó fejtegetéseit, hogy a puha költségvetési korlát a piaci rendszerrel összeegyeztethetetlen, olyan kivétel, ami erősíti a szabályt. Alárendelt mozzanattól az epizódok számának növekedése ellenére sem válik meghatározó mozzanattá. A megszorodó vállalati kimentések miatti „moral hazard” probléma mellett Kornai jól látja a döntéshozók dilemmáját is. Talán nem használja a rendszerkockázat kifejezést, de ezzel hozza összefüggésbe a vállalati mentőakciókat. Miközben a gazdasági működőképesség fenntartásának szempontjai miatt bizonyos megértést mutat a kiemelkedően magas pi-

10 Például:

Kornai J. – Csontos L. – Tóth I. Gy. (1996): „Az állampolgár, az adók és a jóléti rendszer reformja. Egy kérdőíves felmérés tanulságai” *Századvég* 1(2): 3–28.

Kornai J. – Csontos L. – Tóth I. Gy. (1996): „Adótudatosság, fiskális illúziók és a jóléti rendszer reformja: egy empirikus vizsgálat első eredményei.” In: Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport*, 238–271.

Kornai J. (1998): *Az egészségügy reformjáról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

aci részesedéssel, szerteágazó piaci kapcsolatokkal rendelkező vállalatok megmentése iránt, nagy nyomatékkel hangsúlyozza a stabilitás megrendülése elleni gyógyszer káros mellékhatásait.

Vértes András: Ha most gazdaságtörténetileg próbálunk korszakolni, akkor a 2000 környékétől kezdődő időszakot úgy jellemezném, hogy ekkortól a magyar gazdaságpolitikuskok azt hiszik, hogy jön a Kánaán. Az alapmegközelítés az, hogy fölvettek minket a NATO-ba, fölvesznek minket az Európai Unióba, örületes mennyiségű pénz jön majd be Magyarországra, amely segíti majd az ország fejlődését, mindent megtehetünk. A fogalmazásban természetesen túlzok, de a gondolkodásra ez volt jellemző. Autópályát tudunk építeni, tudva, hogy nem felel meg az EU-s szabályoknak, de majd valahogyan elrendezzük. Ez az alapvetően súlyos politikai-gazdaságpolitikai hibasorozat 2000 környékén kezdődik el. Az akkori kormány – ez fontos elem – az MFB-be dugdosta el a forrásokat, ami nem volt összhangban az EU szabályaival. A későbbi kormányok olyan PPP-programokba kezdtek bele, amiket az EU később nem fogadott el, és azokat be kellett venni a költségvetésbe, stb. Összességében a dolog lényege, hogy minden politikai erő abból indult ki, hogy én szeretnék akkor kormányon lenni, amikor jön ez a sok pénz. Akkor akarok kormányon lenni, amikor osztogatni lehet. Ebben az időszakban a magyar kormányzat úgy véli, hogy az Európai Unióban mindent meg lehet tenni. Ezután jönnek az 50%-os béremelések. Elkezdje az egyik kormány, folytatja a másik és mindenki azt gondolja, hogy ezt a költségvetés elbírná. Ebben az időszakban a nagyszerű rózsaszín világ képe lebeg a gazdaságpolitikuskok előtt. Ebbe először belebukik egy Orbán-kormány, utána egy Medgyessy-kormány, és végül a Gyurcsány-kormány. Ez még mindig csak 2006. Közben vannak „kis” világgazdasági válságok, van a híres orosz válság, van az ázsiai válság, aztán van az igazi nagy, 2008-as pénzügyi válság, de az már igazából a folyamat vége. Ilyen gazdaság a magyar, amit ennyire szétziláltak, aminél a következményeket figyelmen kívül hagyva olyan pénzügyi irányokba vittek, amit nem lehetett fenntartani, amikor egyszerre ráomlik mindenféle probléma, a deviza-hitelezéstől kezdve a lakosság eladósodásáig és a versenyképesség romlásáig.

Bokros Lajos: Én csak annyiban egészítem ki az András által mondottakat, amivel egyébként teljesen egyetértek, hogy itt nagyon jól lehet rögzíteni a kezdő- és a végpontot. A kezdőpont 2000 március, amikor elkezdik a kétéves költségvetéssel való operálást, és a fejlesztési bank mellett ez a másik igen fontos elsötétítési hadművelet, hogy ne látsszon a turpisság. Meg az 50%-os köztisztviselői béremelés – mert az ötlet, hogy ilyen nagymértékben lehet az állami szolgálatban emelni a béreket, ebből a korszakból származott, nem Medgyessy Péter találta ki, ő csak folytatta egy sokkal nagyobb sokasággal, a közalkalmazottakkal, ők ötször annyian vannak vagy voltak, mint a köztisztviselők. De a lényeg, hogy az Orbán-Medgyessy-Gyurcsány-korszak egészen 2008. október 23-ig tartott, amikor megint államcsőd előtt állt az ország, négy napos bankszünnapot kellett elrendelni, és az alatt a négynapos bankszünnap alatt sikerült egy 20 milliárd eurós IMF-Világbank és Európa Bizottsági hitelcsomagot összerakni. Az az örökség, amit a 95-ös stabilizáció hagyott, politikailag, ideológiailag és közgazdasági gondolkodók jelentős része körében is teljesen háttérbe szorult. Volt egy éles fordulat, amelyet talán úgy lehet szépen, szakszerűen megfogalmazni, hogy az exportvezérelt beruházások ál-

tal fűtött, és a pénzügyi egyensúlynak mind a külső, mind a belső változatát megőrizni kívánó, tehát fenntartható gazdaságpolitikáról sikerült áttérni a fogyasztásvezérelt beruházások helyett költségvetési túlköltekezéssel fűtött, és mint ilyen, fenntarthatatlan gazdaságpolitikai pályára. És ez 2000-től 2008-ig gazdaságpolitikai oldalon lényegében tönkretette a stabilizáció minden eredményét. Még egy kiegészítem van: '98 után ebben az országban egyetlen szerkezeti reform nem kezdődött, pedig a források akkor ezt lehetővé tették. Ehhez a csodavaráshoz – ha lehet így fogalmazni – délibáb-kergetéshez hozzátartozik, hogy a kötelező magánnyugdíj pénztári rendszer bevezetése volt az utolsó komoly szerkezeti reform ebben az országban. A három kormány, amiről megemlékeztem, semmilyen szempontból nem is foglalkozott azzal, hogy Kornainak, vagy éppen másnak a munkássága egyébként ordítóan követelné, ha mást nem is, de legalább az állami szféra, a jóléti szféra reformját. Ez teljesen figyelmen kívül maradt, sőt jól emlékszem arra, hogy gúnyosan emlékeztek meg Kornainak például az egészségüggyel kapcsolatos könyvéről. Egy tv-interjúban megkérdeztek például egy minisztert, hogy mire jó Kornai János könyve, mire a válasz az volt, hogyha billeg az asztal lába, akkor alá tegyük. Szóval ennyire hatott a logika. Ez egy kirívó, fontos mondat volt.

Király Júlia: A 2000-es évek gazdaságpolitikai vitáiból csak egy kérdést szeretnék kiemelni, és ez nem az újabb költségvetési konszolidáció, amit Kornai egy kétrészes Népszabadság tanulmányban elemzett és alapvetően helyeselt.¹¹

Kornai a 2000-es évek elején még tagja volt a Magyar Nemzeti Bank Monetáris Tanácsának majd 2001-ben egy hosszú levél kíséretében lemondott (ha úgy tetszik, ebben nagy elődömet tisztelhetem benne). Egy olyan gazdaságpolitikai kérdésre fókuszált és több írásában elemzett, amit úgy fogalmazhatunk meg monetáris politikai szempontból, hogy mekkora növekedési áldozatot szabad bevállalni az infláció letörése érdekében. Ebben a releváns vitakérdésben Kornaival nekem is vitám van, elismerve az ő érveinek az erősségét. Szerinte restriktív monetáris politikát csak elszabaduló infláció esetében szükséges alkalmazni, és ő a 20%-os inflációt még közben tarthatónak gondolja. A jegybank olyan típusú függetlenségét, ahol elsődleges és kizárólagos cél az árstabilitás elérése, nem fogadja el. Szerinte minden gazdaságpolitikának a meghatározó célja a tartós növekedés kell, hogy legyen, és a jegybanknak is ezt kell elsődlegesen szem előtt tartania. A világ országainak többségében ma uralkodó monetáris keretrendszer, az inflációs célkövetés elmélete ezzel szemben azt vallja, hogy a jegybanknak elsődlegesen arra kell törekednie, hogy a gazdasági stabilizációt az árstabilitáson keresztül érje el, miközben minden pillanatban a döntésével mérlegelnie kell, hogy éppen mekkora

---

11 Kornai J. (2006): „Egyensúly, növekedés és reform. I. A kiigazítás programja” *Népszabadság* 64(149/2): 12-13.

Kornai J. (2006): „II. A társadalom átalakításáról” *Népszabadság* 64(150/2): 12-13.

Egy jellemző idézet: „Most, 11 évvel később szó szerint megismételhetem azt, amit akkor mondtam. Elszomorító, hogy ugyanaz a nemzedék másodszor él meg egy megrázkódtatással és szenvedésekkel járó kiigazítást. De ismét kijelenthetem: a program alap gondolataival egyetértek, és - az ország érdekében - szükségesnek tartom a megvalósításukat.”

növekedési áldozatot vállal be. A gazdaság hosszú távú, potenciális növekedési pályájára azonban a monetáris politikának nincs, nem lehet hatása (a mostani „hiszterízis-irodalom” némileg ezzel az általánosan elfogadott nézettel száll vitába). A rugalmas inflációs célkövetés – sokak téves állításával ellentétben – a válság alatt sem bukott meg, ma is ezt tartják a legrugalmasabb és a jegybank hosszú távú ombudsman szerepén keresztül a gazdasági stabilizációt leginkább biztosító működési keretnek. A jegybanki prioritás az árstabilitás. Ennek elérése során a növekedési áldozatok mindenkori mérlegelése a döntéshozó felelőssége, erről szólnak például a magyar monetáris tanács kétezres évekbeli vitái. Mindez a 2000-es évek alapvető gazdaságpolitikai hibájától, az ismételt állami túlköltekezéstől és a túlzott eladósodás kialakulásától független kérdés.¹²

Trautmann László: Következzen a 2010 után korszak értékelése és abban Kornai János elméleti munkásságnak elhelyezése.

Bihari Péter: 2010 utáni írásainak fókuszja eltolódik a politikai szféra felé. Talán ritkábbak, és némileg puhábbak a közgazdasági megállapításai, viszont gyakrabban szól a politikáról és főként nagyon súlyos következtetésekre jut a politikai rendszert elemző írásaiban. Magyarország jelenlegi politikai rendszerét autokráciának tekinti. Értékelését elfogadom, legfeljebb az autokrácia fogalmát határoznom meg árnyalatnyival rugalmasabb módon. Sok kormány tesz antidemokratikus lépéseket a demokráciát a nem demokratikus rendszerektől elválasztó vonal átlépése nélkül. Kornai János értelmezésében akkor van autokrácia, ha –egyrészt – a kormány a demokratikus játékszabályok betartása mellett leválthatatlan, másrészt pedig, ha a fékek és ellensúlyok rendszere annyira gyenge, hogy a hibás kormányzati cselekmények nem módosíthatók. A tények utólag fogják megmutatni, hogy a kormány valóban leválthatatlan-e. Azt viszont már ma tudjuk, hogy nagyon-nagyon beszűkült ennek a lehetősége. Lehet, hogy helyesebb az autokrácia fogalmát eleve a politikai versenysemlegesség súlyos megsértéséhez, a leválthatóság megnehezüléséhez kötni. A médiapiac aszimmetriája, a választási törvény diszkriminatív rendelkezései, az egyeztetés nélküli jogalkotás, a független intézmények függetlenségének felszámolása következtében 2017 Magyarországon a politikai verseny esélyei vészesen egyenlőtlené váltak. A politikai hatalom *szinte* leválthatatlan.

Kornai 2010 utáni írásainak gazdasági fejezetei egy fokkal óvatosabbak, megengedőbbek annál, mint ahogy én a folyamatokat értékelem. Miközben számtalan piacellenes kormányzati intézkedést és kommunikációs megnyilvánulást megnevez és bírál, mégis azt hangsúlyozza, hogy Magyarországon kapitalizmus van, igazi piacgazdaság működik nálunk, az Orbán-kormány nem akarja a kapitalizmust megváltoztatni. Értelmezése szerint a piacellenes jelenségek gyengítik a rendszer hatékonyságát, lerontják a hosszú távú növekedés lehetőségeit, de a piaci berendezkedés kereteit nem feszítik szét. Én úgy látom, hogy a piaci koordinációval összeegyeztethetetlen jelenségek olyan kritikus tömeget értek el, ami kétségessé teszi a piacgazdasági minősítés általános érvényességét a

12 Király J. (megjelenés alatt): „Monetáris politikai döntések a válság előtt.” *Közgazdasági Szemle*.

mai magyar gazdaság vonatkozásában. Ennek megértéséhez a puha költségvetési korlát fogalmához érdemes visszanyúlnunk. Leszűkítő, zanzásított értelemben ez a bajból való kimentést jelenti. Kornai eredetileg ennél jóval szélesebb értelemben használta a fogalmat: a puha korlát azt jelenti, hogy a vállalat keresletét nem korlátozza a fizetőképessége, mert eredményesen képes lobbizni pótlólagos erőforrásokért, a költségvetési korlát nem köti meg a vállalat cselekvését a reálszférában. Ebben a tekintetben a magyar gazdaság nem egy homogén rendszer. Van egy piacgazdasági szegmense, ami többnyire kis- és középvállalatokat foglal magába, illetve a külföldieket, akik kemény költségvetési korlát és kiszámíthatatlan állami szabályozás körülményei között tevékenykednek, de jövedelmük egyedüli forrása a piaci teljesítmény. Van azonban egy másik szegmens, ahol puha a költségvetési korlát, ahol lehet lobbizni ilyen-olyan állami kedvezményeikért, megrendelésekért, EU-s forrásokért, ahol a gazdasági tevékenység szinte korlátlan mértékben növelhető, függetlenül annak piaci értékelésétől. Ebben a szegmensben a jövedelemszerzésnek és a vagyonosodásnak nem a piaci teljesítmény az egyedüli útja. Ebben a szegmensben nem lehet klasszikus értelemben piacgazdaságról beszélni.

Bokros Lajos: Nagyon örülök, hogy ezt elmondtad, mert pont ehhez akartam kapcsolódni. Én is úgy látom, hogy itt tovább lehetne lépni a szintézis keresésének az útján, de egy kicsit megengedőbb vagyok abból a szempontból, hogy minekutána a piacgazdaságnak a természetes működési jellegzetességeit éppen a politikai beavatkozás rombolja szét, ezért az a tény, hogy Kornai többet foglalkozik a politikával, mint a gazdasággal, éppen azt bizonyítja, hogy keresi ezt a szintézist. Nekem elegendő az, amit ír erről, mert durván úgy szoktuk megfogalmazni, hogy ahol a győzteseket és nyerteseket nem a piaci teljesítmény, hanem a kormányhoz való politikai kapcsolatok, a kegyencek világának az elszaporodása választja ki, az már valóban nem olyan értelemben piacgazdaság, ahol a te megfogalmazásodban a kemény költségvetési korlát lenne az úr. A kemény költségvetési korlát az újra felpuhulása semmi mást nem mutat, mint azt, hogy a politika immár újra túlzottan belenyúlt a gazdaságba, és ez bizony torzítja a kapitalista piacgazdaság alapintézményeit és működési mechanizmusait. Ilyen körülmények között az autokrácia vagy magyarul önkényuralom úgy írható le, hogy itt már a politika és a gazdasági szféra, meg a jog, meg a kultúra stb. nem egyenjogú társadalmi alrendszerként kapcsolódnak egymáshoz, hanem megint a lenini elv érvényesül. Nevezetesen, a politika primátusa megpróbálja maga alá gyúrni és bekebelezni a gazdaságot.

Bihari Péter: Magyarországon jelenleg két rendszer él egymás mellett: egy kemény költségvetési korláttal jellemezhető piaci, kapitalista rendszer és egy puha költségvetési korláttal jellemezhető pseudo-piaci, pseudo-kapitalista rendszer. Ez utóbbi annyiban kapitalizmus, hogy magántulajdon van, de a jövedelem egy része az állami erőforrások magánkézbe csatornázásából ered. Mint ahogy a demokrácia intézményei is jelen vannak, csak kiüresedtek, a tényleges döntések a demokratikus keretrendszeren kívül születnek, a piaci intézmények is jelen vannak, csak a jövedelmek egy jelentős része ezeknek az intézményeknek a kijátszásával, megkerülésével keletkezik. Kornai János regisztrálja az összes anti-piaci jelenséget, ám ezeket nem szintetizálja egy olyan keretbe, amiből a rendszer egészének megváltozására következtetne. A politikai rendszer vonat-

kozásában új minőség létrejöttéről beszél, a gazdaság vonatkozásában a rendszeridegen tüneteket a régi minőség súlyos torzulásának tekinti. Én hajlok arra, hogy ma már ennél többről van szó.

Vértes András: Én szakmai életem során, közgazdasági véleményalkotásomban soha nem voltam Kornaival egy platformon, kivéve az elmúlt 10 évben. Az elmúlt 10 évben ő többször is keresett, én is kerestem és beszélgettünk, bizonyos írásai kapcsán kommunikáltunk. Kornai világosan látja, hogy a magyar rendszerben az intézmények, főleg az állami intézmények önállósága valójában megszűnik. Az állami intézményeket felülről, egyedileg is irányítják, az egyedi döntéseket is felülről képezik, ezért politikai értelemben autokráciának nevezi a folyamatot. Ugyanakkor az ő gondolkodásában bizonyos ázsiai országok tevékenysége is kapitalizmus, ugyanolyan kapitalizmus, mint a mai magyar kapitalizmus. Ő nem önmagában Magyarországra koncentrál, hanem a világ egészét látja.

Bihari Péter: Az a különbség szerintem, hogy van összefonódó, tehát a gazdaság-állam összefonódásából eredő működés. Ha most nagyon sommásan fogalmazok, akkor a szingapúri képes követelményt támasztani azért a forrásért, amit a magánszektornak nyújt. A magyar állam viszont nem támaszt követelményt, szimplán csak a piaci teljesítmény nélküli egyéni gazdagodást szolgálja.

Király Júlia: Kornai János 30 éve nem fogalmazott olyan élesen, mint a 2010 óta lejátszódó folyamatok leírásakor, amikor nemcsak megfogalmazta évről-évre az új jelenségeket, hanem ezt 2017 őszén összefoglalta a „Láttelel” című kötetében is.¹³ Ezek a tanulmányok kornais pontossággal, és mélységes elkeseredettséggel azt mutatják meg, hogy Magyarország lesodródott az európai útról. Szerintem 2010 után Kornai Jánosnak ez a legfőbb üzenete. A már 2011 elején megjelent „Számvetés” elsősorban az új központosításra fókuszált, a 2015-ös „U-kanyar” bemutatja, hogy a demokratikus berendezkedésben elengedhetetlen súlyokat és ellensúlyokat hogyan építette le rendkívül szakszerűen és rendkívül gyorsan a 2010 utáni új rendszer, míg a rendszerparadigmákat összefoglaló tanulmány azt mondja ki, hogy politikailag Magyarország egy autokrata rendszer, de ebben az autokrata rendszerben kapitalizmus működik.

Ha ez utóbbi írását figyelmesen olvassátok – látszik a szerző vívódása is. Tudja, hogy a magyarországi kapitalizmusnak vannak igencsak eltérő jellemzői a más autokrata országokban működő kapitalizmustól. Láthatólag elgondolkoztatja a Magyar Bálint-féle gazdaság-szociológiai rendszerleírás is. Egyetértek Péterrel, hogy nagyon sok ponton ez a gazdaság nem azon logika szerint működik, mint a „klasszikus” piacgazdaság, de el tudom fogadni Kornai végkövetkeztetését. Kornai elemzése megmutatja a „magyar” autokrácia lényegét: a központosított politikai hatalom formális vagy informális uralma minden más szféra felett. Ez a politikai hatalom azonban nem úgy működik, hogy fog-

13 Kornai J. (2017): *Láttelel. Tanulmányok a magyar állapotokról*. HVG könyvek, Budapest

lyul ejtik az államot az oligarchák, hanem maga a politikai hatalom az, ami foglyul ejti a gazdaságot és ennyiben nagyon különbözőek vagyunk Görögországtól. Mert ez a politika nem államosít, hanem saját maga számára halmoz fel eredeti tőkét, tehát valóban a putyini Oroszországhoz hasonlít a leginkább működésének minden elemében.

Visszatérve a vita elejére: Kornai Jánosnak „A hiány”-t még úgy kellett megírnia, hogy az megjelenhessen, tehát ne kerüljön a tiltott művek listájára, és ezért nem írta explicit módon bele, hogy az adott politikai formációban ez a gazdasági működés nem is tud megváltozni, nem reformálható. Ma a „Látélet”-et már lehet publikálni Magyarországon, nyilvános beszélgetést, vitát lehet rendezni róla. Csak éppen tudjuk, hogy a diktatúrák és az autokráciák természete az elmúlt 30 évben jelentősen megváltozott. Aki az információ és az információ terjesztésének a birtokában van, az nyugodtan megengetheti magának azt az úri luxust, hogy ne kelljen börtönöket nyitnia, ne kelljen nyíltan műveket betiltania és ne kelljen – mint egy maffia-államban – gyilkossághoz folyamodnia. A modern autokráciák és a modern diktatúrák politológiai leírásából egyértelműen kiderül, hogy gazdasági eszközökkel lehet a repressziót elérni. Gazdasági eszközökkel lehet embereket kirekeszteni a társadalomból. Az információ monopóliumának a felhasználásával még az ellenvélemény terjedését sem szükséges akadályozni. Az információ monopóliumának a felhasználásával lehet az ellenvéleményt, akár terjedni is hagyni, hiszen ebből a 15 fős szobából ugyan hogyan jutna el a választókhöz bármi információ, ahol egy egészen más központosított információgyár szolgáltatja az információ forrását.

Trautmann László: *Utolsó kérdésként – Kornai János alapvetően meghatározta, meghatározza a közgazdász nyelvet is. Új fogalmak kerültek elő általa, s ez nagyon nagy teljesítmény. Mit gondoltok, a következő generáció mely fogalmakat fogja használni a Kornai életműből?*

Király Júlia: Azt hiszem, hogy Péterrel egyetérték – *a puha költségvetési korlát.*

Vértes András: A puha költségvetési korlát annyira attribútuma annak a rendszernek, mondjuk úgy, hogy a szocialista rendszernek, hogy az egyértelmű. Szerintem ez biztos.

Bihari Péter: Érdekes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a mai puha költségvetési korlát és a tervgazdasági rendszer puha költségvetési korlátja a mechanizmust, a technikákat tekintve sok hasonlóságot mutat, ám a két rendszerben nagyon különböző forrásból származik a mikroszereplők érdekérvényesítő potenciálja. Ma az állami erőforrások a politikai rokonszenv kinyilvánítása, illetve az állami döntéshozókhöz fűződő személyes, rokoni kapcsolatok révén jutnak magánkezekbe. A tervgazdasági rendszerben nem azért kapott az egyik vállalat támogatást, mert politikailag jobban feküdt, mint a másik vállalat. Volt ilyen is, de nem ez volt a jellemző. Leginkább azzal lehetett revolverezni a döntéshozókat, hogy állami támogatás nélkül bedől a vállalat és akkor munkanélküliség lesz, vagy ellátási feszültségek keletkeznek. Gazdasági stratégiai megfonto-

lások és a politikai nyugtalanság megelőzése vezetett a támogatás megítéléséhez. Tehát *ott gazdasági stratégiai megfontolások voltak a korlát felpuhításának az okai. A jelenlegi puha költségvetési korlátnak pedig szigorúan politikai, illetve rokoni, baráti összefonódások jelentik az alapvető feltételét.*

Bokros Lajos: Ha Péter szavaihoz most hozzászólhatok, azért nem fogalmaznék úgy, hogy ez gazdasági, stratégiai megfontolás. Ezeknek a legfőbb oka az *ideológia* volt. Tehát a szocializmus azzal próbálta a maga fölényét, még egy olyan cinikus rendszerben is fönntartani, mint a Kádár-rendszer, hogy azt mondta, itt nincs infláció, itt nincs munkanélküliség, itt vállalatok nem mehetnek tönkre.

Bihari Péter: Ez ugyanaz.

Bokros Lajos: De ez nem stratégia. Ez három olyan premissza, ideológiai premissza, ami egyébként stratégiailag nem működött jól, de az következett belőle, hogy hihetetlen alkupozícióba kerültek mindazok a vállalatok, amelyek egyébként hihetetlenül hatékonytanok voltak, de sok munkaerőt foglalkoztattak, és a szóban forgó terület jóléte tekintetében aláshatták volna az ideológiába vetett bizalmat.

Király Júlia: *Abban egyetértünk, hogy a puha költségvetési korlát, aminek most már nagyon szép angol rövidítése is van: SBC (Soft Budget Constraint) – azaz egyáltalán nem maradt meg magyarországi terminológiának, valóban átvették és nemzetközi terminológia lett –, mindenképp fent fog maradni. Szerintem Kornai az utóbbi években nagyon jelentős erőfeszítéseket tett arra, hogy ez ne egy szocialista gazdaságot leíró terminológiaként rögzüljön, hanem például lehessen alkalmazni a jelenlegi válságban bankokat, vállalatokat kimentő stratégiákra is.¹⁴ 20 év múlva is fogunk találkozni SBC-irodalommal.*

A Kornai írásoknak van egy másik vonulata is, ami nagyon szorosan kötődik az érték-választáshoz, a bizalomhoz, illetve az ígéret megsejéséhez. Ezekben valóban számos példát hoz mindkét rendszer működéséből, fölvetve azt a kérdést is, hogy az ígéret megsejésének milyen a morális és milyen az érték-választáson alapuló megítélése. Ezzel kapcsolatban ismerteti azt a sokunk által ismert magyarországi érték-választási felmérést, amelyből kiderült, hogy Magyarország az a posztszocialista ország, ami a legjobban ragaszkodik a központi újraelosztáshoz, a paternalizmushoz, ahol a legnagyobb a csalódás a kapitalizmusban, és ahol a legnagyobb a nosztalgia a Kádár-rendszer iránt. Az ezzel a problémával való szembenézés elengedhetetlen. Ezeket a kérdéseket még sokan, sokszor fogják Kornai nyomán boncolgatni.

---

14 Kornai J. (2014): „The soft budget constraint: An introductory study to Volume IV of the life's work series” *Acta Oeconomica* 64(S1): 25-79.

És végül meggyőződésem, hogy a rendszerparadigmákról írt gondolatai ugyanígy fent fognak maradni és hatni fognak. Remélem, 20 év múlva ezen az egyetemen, mint egy érdekes, torz, és ezért gyorsan megbukott kísérletről fognak olvasni a diákok: – Kornai nyomán – a „magyar autokrata kapitalizmusról”.

Trautmann László: Köszönöm szépen a beszélgetést! A kerekasztal résztvevői megkapták a beszélgetés szerkesztett változatát. A nyomtatott változatban észrevételeik, javításaik szerepelnek.